

Univerzita Pardubice
Fakulta filozofická

Pojetí výchovy ve všenápravném díle Komenského

Lucie Petrová

Bakalářská práce
Pardubice 2011

PROHLÁŠENÍ AUTORA

Prohlašuji:

Tuto práci jsem vypracovala samostatně. Veškeré literární prameny a informace, které jsem v práci využila, jsou uvedeny v seznamu použité literatury.

Byla jsem seznámena s tím, že se na moji práci vztahují práva a povinnosti vyplývající ze zákona č. 121/2000 Sb., autorský zákon, zejména se skutečností, že Univerzita Pardubice má právo na uzavření licenční smlouvy o užití této práce jako školního díla podle §60 odst. 1 autorského zákona, a s tím, že pokud dojde k užití této práce mnou nebo bude poskytnuta licence o užití jinému subjektu, je Univerzita Pardubice oprávněna ode mne požadovat přiměřený příspěvek na úhradu nákladů, které na vytvoření díla vynaložila, a to podle okolností až do jejich skutečné výše.

Souhlasím s prezenčním zpřístupněním své práce v Univerzitní knihovně.

V Pardubicích dne. 22.2.11.....

Petrová

Lucie Petrová

Poděkování

Velmi ráda bych touto cestou vyjádřila srdečné poděkování vedoucí práce PhDr. Věře Schifferové, CSc. za příjemnou spolupráci. Zejména za laskavý a trpělivý přístup, za čas věnovaný pravidelným konzultacím a rovněž za užitečné rady, jimiž je má bakalářská práce obohacena.

Dále bych ráda poděkovala mé rodině, jež mi poskytla během studia finanční a psychickou podporu.

ZADÁNÍ BAKALÁŘSKÉ PRÁCE

(PROJEKTU, UMĚLECKÉHO DÍLA, UMĚLECKÉHO VÝKONU)

Jméno a příjmení: **Lucie PETROVÁ**
Osobní číslo: **H06317**
Studijní program: **B6101 Filozofie**
Studijní obor: **Filozofie**
Název tématu: **Pojetí výchovy ve všenápravném díle Komenského**
Zadávací katedra: **Katedra filosofie**

Z á s a d y p r o v y p r a c o v á n í :

Práce bude zaměřena k nejdůležitějším filosofickým aspektům Komenského pojetí výchovy. Postupně tu budou pojednána tato témata: 1. Pojetí světa jako školy Boží moudrosti, 2. "Kosmická výchova" versus výchova utilitárně pojatá, 3. Komenského výchovný universalismus, 4. Aktuální význam Komenského myšlenek o "otevřené duši".

Rozsah pracovní zprávy:

Forma zpracování bakalářské práce: tištěná/elektronická

Seznam odborné literatury:

PATOČKA, J. Komeniologické studie, sv. I-III, Oikoymenh, Praha, 1997-2003.

KOMENSKÝ, J. A. Obecná porada o nápravě všech věcí lidských, sv. I-III, Praha: Svoboda 1992.

KOMENSKÝ, J. A. Vybrané spisy Jana Amose Komenského, sv. I,II,III,V, Státní pedagogické nakladatelství, Praha, 1958-1968.

SCHIFFEROVÁ, V. Nový obraz Komenského. O komeniologické koncepci Jana Patočky, in: Filosofický časopis, Praha, 2007.

Vedoucí bakalářské práce:

PhDr. Věra Schifferová, CSc.
Katedra filosofie

Datum zadání bakalářské práce:

30. dubna 2008

Termín odevzdání bakalářské práce:

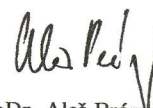
31. března 2011



prof. PhDr. Petr Vorel, CSc.

děkan

L.S.



PhDr. Aleš Prázný, Ph.D.

vedoucí katedry

V Pardubicích dne 30. listopadu 2010

SOUHRN

Tématem práce je Komenského pojetí výchovy v jeho všenápravném díle.

První kapitola se zabývá filosofickými základy Komenského pedagogiky, a to zejména Komenského triadismem, principem světla, sensualismem a přirozenou výchovou.

V druhé kapitole je pojednáno o myšlence světa jako školy Boží moudrosti, o člověku a prostředcích nápravy světa. Komenský se touto problematikou zabýval již ve svém všenápravném spise Cesta světla.

Třetí kapitola je věnována Komenskému výchovnému univerzalizmu, jenž se řídí zásadou omnes, omnia, omnino. Tento požadavek je vysvětlen hlavně v Komenského Pampaedii.

Čtvrtá, poslední kapitola, se zamýšlí nad aktuálním významem Komenského myšlenek o otevřené duši. Tato kapitola se opírá zejména o komeniologické studie Jana Patočky.

KLÍČOVÁ SLOVA

výchova - náprava - škola - svět - univerzalizmus

TITLE

Comenius conception of education in his all - remedial work

ABSTRACT

The work theme is Comenius conception of education in his all-remedial work.

First chapter deals with philosophical basis of Comenius pedagogy and especially Comenius triadism, the light principle, sensualism and natural education.

Second chapter deals with the concept of the world as a school of God's wisdom, with human and redress the world.

Comenius issues already addressed in his *Path of light* work.

Third chapter is devoted to Comenius educational universalism guided by omnes, omnia, omnino principle. This requirement is explained mainly in Comenius *Pampaedia*.

The last fourth chapter reflects current meaning of Comenius thoughts about open mind. This chapter is mainly based on Jan Patocka's comeniology studies.

KEY WORDS

education - remedy - school - world - universalism

OBSAH

ÚVOD.....	9
1. FILOSOFICKÉ ZÁKLADY KOMENSKÉHO PEDAGOGIKY.....	11
I. Triadismus	13
II. Princip světla.....	15
III. Sensualismus.....	16
IV. Přirozená výchova.....	17
2. SVĚT JAKO ŠKOLA BOŽÍ MOUDROSTI.....	20
I. Pojetí člověka ve světě Boží moudrosti.....	20
II. Škola Boží moudrosti.....	22
III. Světlo jako lék k nápravě světa.....	24
IV. Prostředky nápravy - univerzální knihy, školy, sbor, jazyk.....	26
3. KOMENSKÉHO VÝCHOVNÝ UNIVERZALISMUS.....	30
I. Zásada Komenského univerzalizmu - omnes, omnia, omnino.....	32
4. AKTUÁLNÍ VÝZNAM KOMENSKÉHO MYŠLENEK O OTEVŘENÉ DUŠI.....	36
I. Komenský a otevřená duše.....	36
II. Komenský a dnešní člověk.....	38
III. Kosmická výchova versus výchova utilitárně pojatá.....	39
ZÁVĚR.....	40
BIBLIOGRAFIE.....	41

ÚVOD

Pro Komenského výchovatelskou činnost mělo zásadní význam setkání s učením Jana Jindřicha Alsteda, který „programově usiloval o encyklopedické shrnutí starých i nových poznatků v přehledný systém.“¹ Myšlenka encyklopedismu Komenského nadchla. Uvědomil si nedostatky české vzdělanosti a toužil vytvořit obdobné dílo, avšak výchovného charakteru. Náprava výchovy měla přispět k nápravě nepříznivých poměrů ve vlasti.

První pedagogický spis, započatý ve vlasti a pro vlast, dostal název *Velká didaktika*. Předpokladem k vypracování *Velké Didaktiky* byla myšlenka pansofie, „myšlenka univerzální vědy, postihující veškerenstvo v jeho jednotě, celkovosti a harmonii.“² Jan Patočka shledává Komenského originalitu v tom, „že pochopil, jak je tato myšlenka plodná ve výchově a vyučování.“³

Komenského myšlenky postupně nabývaly stále univerzálnější podoby, až vyvrcholily v jeho největším sedmidílném spise *Obecná porada o nápravě věcí lidských*.

V *Obecné poradě* se již setkáváme s univerzální reformou celého lidstva. Pro výchovu a vzdělávání má největší význam čtvrtý díl zvaný *Pampaedia*. Výchova člověka je tu jádrem veškeré nápravy. Je celoživotním procesem nutným pro nápravu jedince i společnosti.

„*Obecná porada* je vyjádřením celoživotního Komenského úsilí o nápravu člověka, společnosti a světa a je

¹Kumpera, J., *Jan Amos Komenský - Poutník na rozhraní věků*, Ostrava, Nakladatelství Svoboda, 1992. s. 28.

²Patočka, J., *Jan Amos Komenský*, in: *týž, Komeniologické studie I*, Praha, Oikoymenth 1997, s. 48.

³Patočka, J., *Filosofické základy Komenského pedagogiky*, in: *týž, Komeniologické studie I*, cit. vyd., s. 230.

nejcennějším výrazem jeho myslitelsko - vychovatelského odkazu. Autor se tu projevil nejen jako teolog, historik, filosof, politický teoretik, ale především jako vychovatel a reformátor lidstva.“⁴

Komenským se důkladně zabýval Jan Patočka. Oceňoval především myslitelovu snahu vychovat člověka jako skutečného člověka, tzn. jako bytost otevřenou celku. Podle Patočky je láska k člověku podstatou Komenského výchovy. Projeví se řádem a aktivní snahou o nápravu sebe a světa v jednotu a harmonii. Láska je něco svobodného. Každý ji realizuje z vlastní vůle. Člověk může být univerzální bytostí ve středu věcí, ale musí „*patos života směrem k sobě nahradit patosem otevřenosti pro druhé, musí se zbavit lhostejnosti a nenávisti pramenící ze zapletení se do sebe.*“⁵ A to lze jedině za pomoci výchovy.

⁴ Kumpera, J., *Jan Amos Komenský - Poutník na rozhraní věků*, cit. vyd., s. 225.

⁵ Patočka, J., *Lidskost Komenského*, in: *týž, Komeniologické studie III*, Praha, Oikoymenh 2003, s. 487.

1. FILOSOFICKÉ ZÁKLADY KOMENSKÉHO PEDAGOGIKY

Jan Amos Komenský byl ve své době oceňován především jako vychovatel. Byl pedagog, tvůrce nauky o výchově a autor řady učebnic. Dnes by se mohlo zdát, že jeho didaktický odkaz převyšuje jeho odkaz filosofický, ale jedno bez druhého by bylo nemyslitelné, jelikož Komenského didaktika a filosofie jsou velmi úzce propojeny. Jak říká Jan Patočka: *„Filosofie Komenského je filosofií vychovatele. Celá směřuje k pojmu výchovy. Výchova je mu klíčem světa, svět je mu světem výchovy. Proto mu není nic ve skutečnosti pouhou konstatovanou realitou, nýbrž veškerenstvo je mu školou v dosloveném slova smyslu.“*⁶

U Komenského, jako u hluboce věřícího křesťana a teologa, se setkáváme s pedagogikou výrazně filosoficko-náboženskou. Filosofické a teologické aspekty se tu navzájem prostupují. Připomeňme v této souvislosti Komenského výrok: *„Vše, co jsem napsal pro mládež, psal jsem ne jako pedagog, ale jako teolog.“*⁷

Jan Patočka rozlišil v Komenského myšlenkové genezi tři hlavní období: přípravné (předpansofické), vševědné (pansofické) a všenápravné (panorthotické). Podle Patočky je pro přípravné období charakteristický encyklopedismus staršího typu a psaní útěšných děl. Ačkoliv Patočka tvrdí, že je toto období z filosofického hlediska nevýrazné, tak je předzvěstí Komenského budoucího zájmu o šíření vzdělanosti. Komenský shledává, že člověk je kvůli svému egocentrismu zapleten do labyrintu lidského poblouznění. V následujícím pansofickém období nachází cestu z tohoto

⁶ Patočka, J., *Filosofické základy Komenského pedagogiky*, cit. vyd., s. 198.

⁷ Soudilová, V., *Filosofické základy Komenského pedagogiky*, In: Soudilová, V., Palouš R., *Comenius redivivus*, Studia Paedagogica 6, Praha, Pedagogická fakulta Univerzity Karlovy 1991, s. 89.

labyrintu „ve výchově a vzdělání všech ve všem, co člověka činí jako bytost žijící v pravdě, která vyžaduje celkové opravy lidského vědění.“⁸ Období všenápravné je pak vlastní univerzalistické období Komenského. Komenský promýšlí nápravu společnosti pomocí nápravy vzdělávacího systému v duchu pansofie a vypracovává praktické důsledky pansofie.

Typickými rysy Komenského filosofie jsou snaha o univerzálnost a orientace na nápravu člověka za pomoci výchovy. „Soustavnost, celkovost, univerzálnost jsou vlastní nápravné prostředky proti dosavadní roztráštěnosti vzdělanosti.“⁹ Komenský vidí v každém jednotlivci „především univerzálně lidskou vlohu k celkovosti a univerzálnosti, která má být rozvinuta, aby se svět stal rozumným, spořádaným a harmonickým.“¹⁰

Komenský se ve své první filosofii, neboli ontologii, inspiroval novoplatónstvím, které vychází z myšlenky, že vše je podobné všemu, jelikož vše bylo vytvořeno podle stejných idejí. Komenský převzal náměty z této tradice a zasadil je do své filosofie výchovy. Souhrnně vyjádřeno: „šlo o všeobecnou harmonii, univerzalizmus, emanantismus ústící v koncepci návratu k původní jednotě z přechodného stavu rozptýlenosti, světelnou mystiku, stupňovitost veškerenstva, podobnost Boha, přírody a člověka na podkladě společných idejí, triadismus, paralelismus jsoucen (hlavně věcí a slov).“¹¹

⁸ Patočka, J., *Teze stati Filosofické základy Komenského pedagogiky*, in: *týž, Komeniologické studie I*, cit. vyd., s. 499.

⁹ Patočka, J., *Náčrt Komenského díla ve světle nových objevů*, in: *týž, Komeniologické studie I*, cit. vyd., s. 100.

¹⁰ Tamtéž.

¹¹ Soudilová, V., *Filozofické základy Komenského pedagogiky*, cit. vyd., s. 69.

V následujících podkapitolách se zaměřím na některé motivy Komenského filosofie, jež jsou významné z hlediska jeho pedagogiky.

I. Triadismus v Komenského filosofii

Pro všechny komponenty Komenského myšlení, tedy i pro jeho vychovatelskou nauku, je příznačný triadismus. Jak prokázal Jan Patočka, Komenský tuto myšlenku převzal od Cusana, „který je jedním z nejdůslednějších a nejpropracovanějších zástupců augustinské myšlenky o *vestigia trinitatis, neboli o stopách trojice*.“¹² Podle sv. Augustina můžeme najít triadickou strukturu ve všem, co Bůh stvořil. Ačkoliv je myšlenka triadismu velmi stará, Komenský sám tvrdí, že je to věc, jejíž novost a úspěch jej překvapily. „V naší metodě se vyskytuje ta zvláštnost a podivuhodnost, že všechna obvyklá dělení jsou trojčlenná. Ujišťuji, že jsem to násilně nevyhledával z nějaké pověrčivosti, ale že ve všech nejpřednějších a nejdůležitějších věcech se to hned od prvních vlastností věcí (jedné, pravé, dobré) tak samo nabízelo, že jsem po nějaký čas byl ohromen a zaražen novostí věcí. Když pak, povzbuzen již několika příklady, jsem se i jinde pokoušel o totéž, shledal jsem, že se to daří všude.“¹³

Trojediný princip vychází z tvrzení, že bez možnosti, skutečnosti a jejich spojení nic není, a to se odráží ve všech bytostech.¹⁴ Osobami v boží trojici jsou

¹² Patočka, J., *Triády Cusanovy a triády Komenského*, in: *týž, Komeniologické studie III*, cit. vyd., s. 280.

¹³ Komenský, J. A., *Předchůdce vševědy*, in: *Vybrané spisy J. A. Komenského V*, Praha, SNP 1968, s. 293.

¹⁴ Srov. Patočka, J., *Triády Cusanovy a triády Komenského*, cit. vyd., s. 284.

Otec, Syn a Duch svatý. Osoba Otce, představuje absolutní možnost, osoba Syna je absolutní skutečnost a Duch svatý je spojením obou. Tato odlišnost je pouze druhem jejich vzájemné souvislosti. Skutečnost jako Syn předpokládá absolutní možnost jako Otce, zatímco možnost nepředpokládá nic. Syn je skutkem této absolutní možnosti Otce a je s ním v nerozlučné jednotě. Je tedy Bůh, který nepředpokládá žádný původ sebe sama, Bůh, který ho předpokládá, a Bůh, který je obojím. Nejsou to však tři Bozi, nýbrž jeden v trojici. Z boží trojjedinosti Bůh - Otec, Bůh - Syn, Bůh - Duch odvozuje myslitel triádu svých prvních ontologických principů Unum (jediné) - Verum (pravdivé) - Bonum (dobré).¹⁵

Obdobné členění můžeme spatřit i v Komenského fysice. Ve fysice vychází z trojice materia (látka) - lux (světlo) - spiritus (duch). Materia je pojatá jakožto princip pasivní, lux je principem aktivním a zprostředkujícím a spiritus je princip oživující, jenž garantuje celistvost bytí.¹⁶

Tato triáda má podstatný význam pro strukturu všeho viditelného světa. Vyličení procesu šíření a vzdalování se od božské jednoty je přepracovaným novoplatonským pojetím emanace. „*Emanační učení vychází z teze, podle níž Bůh svým bytím překypuje, a proto se rozlévá, aniž by něco ze svého dokonalého bytí ztrácel. Jednotlivé stupně, které z něho vycházejí, jsou stále méně nižší a dokonalejší. Jedná se o pokles.*“¹⁷ Sestupná tendence byla dříve běžná, tím často nárys vývoje světa končil. „*Avšak u Komenského se působením tvořivé lidské činnosti kosmický vývoj obrací*

¹⁵ Srov. Tamtéž.

¹⁶ Srov. Soudilová, V., *Filozofické základy Komenského pedagogiky*, cit. vyd., s 70.

¹⁷ Tamtéž.

opět vzhůru ke kvalitativně vyšším stupňům. Vzestupná linie, založená na hodnocení tvořivé lidské aktivity - to byl originální přínos Komenského, jak na to již bylo upozorněno Janem Patočkou."¹⁸ Komenský viděl v člověku aktivního činitele, který svou kladnou činností může posouvat vývoj na vyšší stupeň.

II. Princip světla

Pojem světlo je důležitým prvkem Komenského ontologie. Metafory světla užívá Komenský ve výkladu emanačního procesu. Od Boha pochází světlo, které člověk nejen přijímá, ale i vyzařuje, a tím přispívá k nápravě.¹⁹ Náprava má nastat především ve školách. Komenský si přeje, aby „bylo možno zažehnout mezi lidmi plné světlo poznání věcí, jež by jasně ukazovalo všem všechno veskrze, tím bychom získali přímou cestu k nápravě.“²⁰

Světlo je pozitivním principem, který osvětluje mysl lidí a odhaluje pravdu věcí. Pro Komenského osvětlovat mysl znamená učit. Tudíž světlo, které chce nastolit, je světlo rozumu. Domnívá se, že učitel je již tímto světlem zasažen a má pomoci žákovi, aby mu rovněž správně svítalo. Vyučování je hlavně poznáváním, které má podobu postupně se šířícího světla. Má se vždy přecházet od známého k neznámému. „Přirození se také nezamotává, ale po svých stupních pořád kráčí.“²¹ A stejně tomu musí být i v oboru vzdělávání, jelikož po stupních se dále dojde. Jestliže se

¹⁸ Čapková, D., *Školou světa k modrosti života*, in: *Myslitelsko vychovatelský odkaz JAK*, Praha, Academia 1987, s. 160.

¹⁹ Srov. Soudilová, V., *Filozofické základy Komenského pedagogiky*, cit. vyd., s. 71.

²⁰ Tamtéž, s. 72.

²¹ Komenský, J. A., *Didaktika česká*, in: *Veškeré spisy Jana Amose Komenského IV*, Brno, Ústřední spolek jednot učitelských 1913, s. 204

nějaký stupeň přeskočí, může to způsobit nesnáze i ve snadných věcech.

K poznání pravdy nám mají pomoci tři knihy poznání: příroda, naše mysl a Písmo, které často Komenský ve svých dílech zmiňuje. Tyto knihy nazývá též prameny světla nebo božími svítilnami. Dále rozděluje světlo na tři druhy. Zaprvé na věčné světlo, které je člověku nepřístupné, jež spatřuje jen Bůh; zadruhé světlo vnější, které člověk dokáže vnímat. Představuje září osvětlující svět a jeho nositelem je zejména slunce. Třetí světlo je vnitřní a nachází se v mysli člověka.

III. Sensualismus

Komenský považuje smysly za „základní prameny poznání.“²² „Vše co je učeno, at' je smyslům předkládáno. Nejen jim povídat, ale i malovat před oči.“²³ Žáci si mají zapisovat, co slyší, aby byl zaměstnán nejen jejich sluch, ale i zrak. Probíraná látka má být vyvěšena na stěnách učebny.

Smysly se mají cvičit již od útlého dětství, ale má se dávat pozor, abychom jim nepředložili něco špatného, „jelikož první dojmy tkví pevně.“²⁴

Komenský se přiklání ke známé sensualistické tezi „Nic není v rozumu, co dříve nebylo ve smyslech.“²⁵ Smyslům sice přisuzuje velký vliv, ale je chybné se domnívat, že patřil k sensualistům. Rozděluje totiž smysly

²² Srov. Patočka, J., *Sensus, ratio, fides a synkritická metoda*, in: *týž, Komeniologické studie III*, cit. vyd., s. 308.

²³ Komenský, J. A., *Didaktika česká*, cit. vyd., s. 228.

²⁴ Komenský, J. A., *Vševýchova (Pampaedia)*, Praha, Státní nakladatelství 1948, s. 151.

²⁵ Soudilová, V., *Filozofické základy Komenského pedagogiky*, cit. vyd., s. 78.

nejen na vnější a vnitřní, ale také nejvnitřnější, v jejichž případě nejde o smyslovou zkušenost. Cílem vnějších smyslů je vnímání věcí, které jsou mimo nás. Patří mezi ně například sluch nebo hmat. Vnitřní smysly vnímají to, co do nás vstupuje odjinud. Jsou jimi pozornost, fantazie a paměť. Nejvnitřnějšími smysly, ke kterým patří např. vrozená schopnost k něčemu, tak nemůžeme chápat jinak než jako apriorní principy. Tyto věci může poznat rozum a nikoliv smysly.

Vedle smyslů a rozumu nám Bůh dal také víru. Tato trojice (smysly, rozum, víra) je nástrojem, sloužícím ke čtení božích knih (svět, vlastní mysl a Písmo). Smysly zde mají opět výsadní postavení: *„Veškeré poznání začíná od smyslů, sílí působením víry a završuje je rozum.“*²⁶

IV. Přirozená výchova

Komenský své výchovateléské zásady odvodil ze samotné přírody. Domníval se, že poznání základů přírody vede k poznání pravé metody vyučování a výchovy. *„Vyučování má mít jistý základ, který musí být přirozený nebo vypůjčený z přírody.“*²⁷ Příroda je mu „otevřenou knihou moudrosti a poučení.“ Příroda nedělá nic ve špatném čase, nic nepřeskakuje a kráčí po stupních. Stejně tak i v oboru vzdělávání se musí zvolit správný čas a postup, kdy je vhodné cvičit mládež a pomalu kráčet po stupních její chápavosti, aby jí nebylo předkládáno něco, čemu nemůže rozumět. Komenský se přirozenou výchovou zabýval ve *Velké didaktice*. Svá tvrzení zde dokládá na konkrétních

²⁶ Patočka, J., *Sensus, ratio, fides a synkritická metoda*, cit. vyd., s. 308.

²⁷ Komenský, J. A., *Didaktika česká*, cit. vyd., s. 188.

příkladech z přírody.

V dílnách moudrosti, ve školách, se dle Komenského v minulosti chybovalo. Nebyl rozpoznán správný čas k učení. Buď to bylo příliš brzy, nebo pozdě. Dítě nelze cvičit, pokud je nemluvnětem, protože ještě nemá rozum. Ve stáří je zase rozum oslaben. *„Tak jako pták se nerozmnožuje v zimě, ani v létě, než z jara, kdy život všech věcí okřívá počíná“*²⁸, tak i pro člověka je nejvhodnější dobou pro studium tzv. jaro života, dětský věk, ve kterém se vše ujme. Nejvhodnějším časem je „jaro“ dne, kdy je doba nejzpůsobnější a mysl žáka ještě není ničím zatížena. Jak říká Komenský, mysl je jako prázdná tabule.

Ve školách je potřeba mít učební pomůcky jako tabulky a knihy předtím než se začne vyučovat. Komenský však varuje před knihami lživými, ze kterých by si žáci mohli brát špatný příklad. V knihách se má sledovat správný pořádek. *„Nejdříve musí jít materie a za ní forma.“*²⁹ Většinou se tomu dělo naopak. Řeči se učilo dříve než věcem. Věci jsou ale podstatou, a mají být poznávány nejdříve. Stejně tak jako příroda kráčí po svých stupních a postupuje od snadnějšího k nesnadnějšímu, všechno učení má být rozděleno podle přístupnosti a srozumitelnosti věku, aby šlo přirozeně po stupních. Ve školách se nesmí začínat několik věcí najednou, aby se žák nemátl. Musí se to dělat postupně, v jeden čas jednu věc. Nejlepší je užívat v jedné hodině jednoho učitele. Učení cizího jazyka má jít také po stupních. Nejprve ať se žák učí rozumět, potom psát, potom mluvit. Nejdříve musí být probráno známé, potom blízké a nakonec vzdálené.

²⁸ Tamtéž, s. 190.

²⁹ Tamtéž, s. 192.

Aby takové učení bylo i snadné, žákovi nesmí látka připadat odporná, nýbrž snadná a líbivá. Z toho vyplývá, že žáci se nejraději učí dobrým věcem, a to dokud mysl není zanešena něčím špatným. V mládeži se má vyvolat chuť k učení a děti mají chodit do školy rády. „*Ten kdo se rád učí, tak se mnoho naučí.*“³⁰ Žákům má být učení předkládáno tak, aby jim přišlo jako hra.

Komenský se domnívá, že mládež je nadměrně zatěžována, pokud má šest nebo osm hodin výuky denně. Příroda se také nepřetěžuje. Z jednoho vejce nejsou dvě ptáčata, a pokud je pták chce zahřát, nehází je do ohně, ale zahřívá je svou přirozenou teplotou. Káže tedy: „*co nejméně hodin denně studovat, ne více jak čtyři hodiny*“³¹ a co nejméně zatěžovat paměť. Vše k pochopitelnosti věku formovat a nenutit k ničemu, co jeho věk nedopouští. Takto má být člověk škole oddán, dokud nebude osvícený, mravný a pobožný.

³⁰ Tamtéž, s. 214.

³¹ Tamtéž, s. 226.

2. SVĚT JAKO ŠKOLA BOŽÍ MOUDROSTI

I. Pojetí člověka ve světě Boží moudrosti

Člověk jako rozumová bytost musí spět k moudrosti. Člověk se moudrým nerodí, ale stává, a to výchovou. A co to moudrost podle Komenského znamená? „*Je to světlo mysli, které jasně svítí na cestu lidskému rozumu. Je vodítkem, normou a kormidlem člověka ke všemu*“³² Ten, kdo se naučil chápat dobro a zlo a volí jen dobro, ten položil základy moudrosti.

Náš myslitel tvrdí, že pravá moudrost spočívá v poznání sebe sama. Člověk, Boží tvor, je bytostí nejdokonalejší, nejslavnější a nejdivnější. Nejdokonalejším tvorem je proto, že se u něj setkávají vlastnosti všech tvorů. Nejslavnějším kvůli tomu, že je Bůh zjeven v jeho těle, a nejdivnějším, jelikož se v něm sbíhá nesmrtelné a smrtelné.

Komenský rozlišuje tři bydliště člověka: v životě matky, na zemi a v nebi. Svět Boží moudrosti je nám druhým bydlištěm. Vcházíme do něho narozením a prožíváme tu samotný život. Máme zde smysly a počáteční rozum. Cíl člověka však není na tomto světě, ale má teprve přijít.

Nikdy se tu zcela nemůžeme nasytit svých tužeb. „*Cokoli se s člověkem na tomto světě děje, jsou jen stupně, po nichž vystupujeme výše, vždy vyššího vidíme, ale na nejvyšší nedosahujeme.*“³³ Zdejší život je nám pouhou přípravou pro nebeský život, který Komenský považuje za ten pravý. Tento svět slouží pouze pro rozplození a vychování lidského pokolení.

Člověk má na tomto světě tři cíle: být rozumným, být

³² Komenský, J.A., *Panaugia*, in: *týž, Vybrané spisy V.*, cit. vyd., s. 396.

³³ Komenský, J. A., *Didaktika česká*, cit. vyd., s. 58.

pánem nad ostatními tvory a být Božím obrazem. Jak již bylo řečeno, rozumnosti se člověk musí učit. Pánem tvorů bude, jestliže je bude moudře řídit a užívat ke své potřebě. Jako obraz Boží se má ke svému stvořiteli neustále obracet. Člověk byl k těmto věcem stvořen a jejich počátky má v sobě, protože „každá věc, k čemu byla stvořena, toho základy a kořeny má v sobě.“³⁴ Není potřeba do člověka vnášet to, co již obsahuje, jen je to potřeba rozvíjet. Komenský nás shledává porušenými, ale máme naději na nápravu, avšak k tomu musíme být cvičeni, protože „člověk nevytvářený není nic než hovádko.“³⁵

Podstatnou úlohou člověka je aktivně dotvořit „drama“ tohoto světa, který Komenský přirovnává k divadlu. „Jako na divadle divák zpočátku nerozumí smyslu děje a až před koncem chápe předchozí události, tak i smysl dějin je tím odkrytější, čím se tento proces blíží završení. Svět se má stát dokonalým alespoň na konci věků, jinak člověk nesplní poslání být spolupracovníkem na tomto díle.“³⁶

Svět musí stanout alespoň na konci na nějakém nejvyšším stupni. „Musí být ještě jiný, vyšší stupeň, na němž by konečně sama čistá, jasně objevená pravda, ukazující všem tutéž podobu, skoncovala s nejistotou a spory.“³⁷ K tomu má pomoci člověk svou lidskou otevřeností, jež je podstatou této školy Boží moudrosti. Pokud se člověk sobecky uzavře do sebe, odmítne tím společenství Božího světa.

³⁴ Tamtéž, s. 74.

³⁵ Tamtéž, s. 101.

³⁶ Patočka, J., *Filosofické základy Komenského pedagogiky*, cit. vyd., s. 220.

³⁷ Komenský, J. A., *Cesta světla*, Praha, Mladá fronta 1992, s. 53.

II. Škola Boží moudrosti

Komenský podrobněji hovoří o světě jako o škole Boží moudrosti ve svém všenápravném díle, *Cesta světla*. Zmíněné dílo již mělo podobné cíle jako *Obecná porada*, tzn. napravení společnosti univerzálními prostředky.

Svět je školou. To je nám ukázáno Božím záměrem a jeho stálou péčí o zušlechťování světa k moudrosti. Škola je „sbor, který se skládá z množství vyučujících, učících se a učiva.“³⁸ K těmto činnostem se lidé rodí, protože každému člověku je vrozena touha vědět, pátrat po moudrosti a osvojené poznatky sdělovat dále. Komenský říká, že kamkoliv vstoupíme, tak uvidíme, jak lidé vyučují a zároveň se učí. Náš přirozený pud nás k tomu nutí. Svět je Boží školou proto, aby zde člověk neustále nacházel Boha.

Bůh tuto školu opatřil pomůckami, svými knihami, ze kterých máme čerpat pravou moudrost. První a největší knihou je přirozený svět. Druhou knihou je člověk, jenž vše poznává svou rozumovou duší. Třetí knihou je komentář k vnějšímu světu a vodítko vnitřního světa, Písmo svaté. V této knize je obsaženo vše, co potřebujeme vědět. První kniha je spatřitelná očima, druhou máme nosit v srdci a poslední máme jak číst, tak nosit v srdci. Tyto knihy nám mají vykládat učitelé a dohlížet tak na to, aby se konalo, co se konat má.

Škola Boží moudrosti, která je podřízena nebeské akademii, je rozdělena na tři třídy podle trojích předmětů, nástrojů, knih a učitelů. Svět, tato Boží kniha, je první školou, do které vstupuje každý, kdo se narodí. Tento svět je nazván fyzikou, školou přirozenou. Zde nás

³⁸ Tamtéž, s. 33.

má učit vše, co pozorujeme. „Zeptej se dobytčat a poučí tě, zeptej se nebeského ptactva a dá ti sdělení, oslov zemi a odpoví ti: i mořské ryby budou vyprávět.“³⁹ Po přírodní škole následuje vyšší škola - metafyzika, která je od první zcela odlišná. V ní jsou předměty, knihy a učitelé ne kolem nás, ale v nás: „tot' sama naše mysl neboli naší mysli vtištěný obraz Boží, vymalovaný nespočetnými psanými znaky vrozených pojmů, instinktů a schopností, které každému člověku vždy něco říkají, něčemu ho učí.“⁴⁰ K poznání těchto věcí nemůžou nijak přispět smysly, nýbrž rozum. Následuje třetí škola, hyperfyzika. Zde se nemůžeme učit navzájem. Učitelem je sám Bůh, který stojí nade vším. Knihami této školy jsou knihy napsané na Boží rozkaz pro potřeby církve. Nemáme je číst ani smysly, ani rozumem, ale naší vírou.

Tyto tři pozemské školy se shodují především v tom, že jsou všechny školami Božími. Bůh je otevřel pro člověka, k jeho postupnému zdokonalování, a to s cílem, aby byl hrdý na svůj obraz. Všechny jsou pro tento život, který žijeme na zemi. Těmito školami mají procházet všichni, „nebot' každý, kdo vstoupil na svět, má všude kolem sebe svět, sebe celého v sobě a samého Boha v nejhlubším vědomí.“⁴¹

Naopak se Boží školy liší vzhledem k původu, vzhledem k pořadí a vzhledem k rozsahu objektů. Stvořitelem světa je Bůh Otec, osvítitelem myslí je Bůh Syn a rozsvícení srdcí se přiřítá Bohu Duchu svatému. V pořadí je třeba postupovat od začátku. Dítě se nemůže učit náboženství, nejdřív musí obracet smysly k věcem. Každá pozdější škola

³⁹ Tamtéž, s. 26.

⁴⁰ Tamtéž.

⁴¹ Tamtéž, s. 27.

má méně objektů, ale o to vzácnějších. Další odlišnost se vztahuje ke knihám a učitelům, jimiž jsme vzděláváni. V první škole jsme vzděláváni věcmi, stáváme se ontodidaktoi. Ve druhé vzděláváme sami sebe, jsme autodidaktoi. Ve třetí představujeme theodidaktoi a jsme vzděláváni Bohem a věcmi. Je třeba, abychom se dobře vycvičili v první škole a stali se dobře vnímajícími. Ve druhé škole budeme dobře vládnout a řídit ostatní tvory. Ve třetí budeme podobni našemu tvůrci.

III. Světlo jako lék k nápravě světa

Komenský je přesvědčen o tom, že žijeme ve zmatku, místo lidské otevřenosti zde vládne konflikt: „Škola světa je opatřena velmi špatně, nevládne v ní pořádku, postupu, jednoty, plánu nýbrž neuvědomělost, zmatek, boj a svár. Nevládne tu světlo, ale tma.“⁴² Většina lidí se vůbec nevzdělává, a pokud ano, tak zapomínají na hlavní cíl, a tím je nalezení své blaženosti v Bohu.

V minulosti se chybovalo při hledání léku na tento zmatek světa. Buď byly hledány jen částečné léky, nebo se užívalo násilí, což odporuje lidské přirozenosti, k níž neodmyslitelně náleží svoboda. Takový lék musí být opakem násilí. Musí být celkový a mírný, aby byl lidem příjemný. Má proniknout ke každému tak, že by nikdo neměl mít chuť odporovat. Komenský říká, že lékem má být něco podobné světlu, něco jako slunce, příjemné a milé.

Náprava lidských věcí vyžaduje světlo lidských myslí. „Bude-li možné rozsvítit takové obecné světlo moudrosti, bude se moci šířit po celém světě lidského rozumu, bude

⁴² Patočka, J., *Cesta světla, předosvícenská brána k osvícenským ideálům*, in: *týž, Komeniologické studie III*, cit. vyd., s. 473.

vzbuzovat v lidech radost a přetvářet vůli a odhalí základní pravdu a dobrotu věcí.“⁴³ Jestliže se poskytne obecný jas, v němž všichni správě uvidí pravá dobra, vzbudí se v nich snaha o dobra také usilovat. Své dobro totiž milujeme natolik, že ho nemůžeme odložit. Takové dobro se nenachází v nečinnosti, musíme hledat. Ten, kdo si nepřeje takovouto cestu, nemůže být člověkem. Toužíme se vždy učit a vědět více, toužíme po cestě plného světla. Je pravděpodobné, že se zde nedostává dokonalému splnění našich tužeb, ale máme možnosti, abychom je uspokojivěji splňovali, až dosáhneme nejvyšší hranice. Potom už není nic jiného než vrchol věčnosti.

A co je vlastně takové světlo? Komenský říká: „Světlo je zář, která se rozlévá po věcech, ukazuje a odkrývá je, aby těm, kdo se dívají, byly patrný poloha a pohyb věcí, vzdálenost mezi nimi a rovněž jejich vzájemné poměry.“⁴⁴ Tam kde zaniká světlo, přichází tma. Tma je opakem světla, věci zakrývá, činí je nejasnými. Přináší nevědomost, neznalost, nepravdu.

Naše mysl je obdařena vrozenými pojmy, plamenem přirozeného světla. Pokud tento plamen není zažehnut v oheň, převládá v mysli tma. Když dochází k pozorování věcí, tak nevědomost řídne a světlo poznání ji vytlačuje. „Stav naší mysli, stejně jako svět, začíná tmou a končí světlem.“⁴⁵

Aby byl cíl všeobecného světla splněn, musí se stanovit vhodné a univerzální prostředky. Jsou jimi univerzální knihy, školy, sbor učených mužů a obecný jazyk.

⁴³ Komenský, J. A., Cesta světla, cit. vyd., s. 51.

⁴⁴ Tamtéž, s. 64.

⁴⁵ Tamtéž, s. 66.

IV. Prostředky nápravy - univerzální knihy, školy, sbor a jazyk

Univerzální knihy mají být podle Komenského pravými souhrny toho, co lze vědět. Mají být úplné, v řádu a pravdě. Úplné proto, aby obsahovaly všechno bez jakékoli škodlivé mezery. Neboť tam, kde vzniká mezera, vzniká místo pro nevědomost. Díky řádu bude vše plynout postupně a pravda zajistí, aby bylo vše vykládáno správně. Bude třeba několika takových knih, protože znalost všech věcí, shrnutá v jedno, má vyvolat univerzální světlo rozumu.

První z knih se bude nazývat Pansofií a bude obsahovat samo jádro pravdy, všechn základní stav věcí a trvalá pravidla o všech věcech. Vše bude zaměřeno k dobrým cílům, ke kterým se bude postupovat správnými prostředky. Tato kniha bude přepisem Božích knih, aby každý, kdo ji bude číst, chápal současně sebe, povahu věcí a Boha. „*Bude knihou nejuniverzálnější, rozvírající před očima všech všechno, co je člověku třeba k tomuto i budoucímu životu vědět a věřit, konat a očekávat.*“⁴⁶ Tato kniha bude postupovat přímo k věcem samým, aby se stejně tak, jak se pojí věci, pojily pojmy v mysli. Bude nejvíce přihlížet k řádu, jedno poplyne z druhého, a o ničem nebude možno pochybovat. Vybuduje se z jasných základů stálým zachováním rozdílu mezi tím, co je nutné a co je náhodné, aby se tak uniklo nebezpečí v podobě domněnky. Pansofie nebude vzdělávat učence, ale lidi moudré, kteří rozumějí svým cílům a správně užívají prostředků k nim vedoucích. Je třeba, aby kniha Pansofie byla nanejvýš úplná, snadná a celistvá a kromě ní se nedalo nic jiného myslet.

⁴⁶ Tamtéž, s. 117.

Druhou univerzální knihou bude Panhistorie. Ta bude vysvětlovat všechnu rozmanitost jednotlivých věcí, které již byly popsány v Pansofii. Bude výčtem příkladů, které je důležité vědět. Nejvíce se bude toto dílo věnovat shromažďování věcí přírodních, protože především v přírodě se dějí základy naší moudrosti a základy k založení pravé pansofie. Informací je však mnoho a je potřeba vytvořit univerzální zákony přírody. Musí se dát především pozor na to, aby všechny přirozené věci byly pouze pravdivým svědectvím o věcech. Poslední kniha má nést název Pandogmatie. Bude jí třeba psát podle zákonů dvou předchozích knih, aby obsahovala všechno uspořádaně a pravdivě. Má probírat mínění různých lidí o věcech. Komenský říká, že *„tomu, kdo spěchá k cíli blaženosti, stačí znát pravdivé cíle našeho života a prostředky k jeho dosažení, i když nebude vědět, jak se rozličně jiní lidé mýlí nebo chybují.“*⁴⁷ Znat však to, jak jiní chybují, nás může učinit bezpečnějšími. K většímu upevnění společné pravdy poslouží, budeme-li znát všechno učení jiných národů. Pandogmatie bude představovat výklady různých textů pravdy. K největší moudrosti přispívá vědět vše, ale je neúměrným úkolem přečíst všechny autory, proto je třeba nějakého stručného vydání, v nichž by se sestavily podstatné myšlenky spisovatelů. Tyto univerzální knihy Komenský nazval nejpravdivějšími svítilnami univerzálního světla. Budou poskytovat veškeré potřebné vzdělání. Nebudeme muset číst vše, a tak zatěžovat ducha, který bude naplněn pravou vzdělaností.

Univerzální knihy by byly neúčinné, pokud se nenajde způsob jak těchto knih užívat. Nemůžou je číst ti, kteří

⁴⁷ Tamtéž, s. 120.

to neumí nebo nerozumí obsahu knih. Lidé musí být vzdělávání od prvního dětství. Rodiče mají v této době své děti vychovávat pro přízeň k Bohu. Všechny národy pak musí zřídit univerzální školy, ve kterých bude cílem připravovat možnosti, jak by se nejen národy, jazyky a vrstvy lidí dostali ze tmy nevědomosti a nevzdělanosti. Pokud se člověk bude časně vzdělávat, stane se poslušným vůči Bohu a učitelům. Ve školách bude probíhat výuka čtení, jako potřebného nástroje k chápání obecných knih a žákům budou přátelsky předávány znalosti, na kterých budou vybudovány univerzální knihy, zejména Pansofie. Takové školy mají být všude. Je třeba zařídit určitý způsob vyučování pro všechnu mládež, jelikož nevzdělanci mohou později kazit ostatní.

Je nezbytné zavést ve školách pracovníky, kteří by zrealizovali výchovné úmysly. Pro tuto práci se budou hodit vybraní muži z celého světa, kteří budou nadaní, důmyslní a zbožní. Budou promýšlet různé cesty, jak hledat vše potřebné, a rozšiřovat to. Takových mužů je potřeba mnoho, jelikož není v silách jediného člověka, aby tyto věci konal pro celý svět sám. Do sboru se z každého státu musí ustanovit určité osoby, které budou placeny za šíření všeobecného vzdělání. Tito muži o sobě mají navzájem vědět. V minulosti mnohé národy postrádaly dobré věci jen proto, že se nestýkaly. Tento styk musí být univerzální, všichni se musíme podílet na obecném dobru. *„Tam, kde je množství, tam je také zmatek, jestliže se množství neuvede v nějakou jednotu pomocí řádu.“*⁴⁸ Proto je nutný určitý řád, aby sbor věděl, jak má pracovat pro prospěšnost celku. Kvůli rychlejší domluvě má být zvolen předseda

⁴⁸ Tamtéž, s. 129.

tohoto sboru. Každý člen má předsedovi vše potřebné sdělovat písemně. Sbor se má snažit, aby všichni lidé byli spaseni a došlo k poznání pravdy. Členové sboru mají mít nejúplnější znalost všeobecných knih, a koukat na jejich pořádek. Mají mít na starost, aby se všude zřizovaly školy, a budou pečovat o to, aby tyto školy byly v dobrém stavu. Především se má sbor vždy spoléhat na Boha, který má být hlavou tohoto sboru: *„Jako sám hospodin odvolává lidi ze špatných cest k prvotní jednoduchosti, tak sbor bude vracet rozptýlenost k jednotě, k Bohu“*⁴⁹

Posledním nápravným prostředkem má být univerzální jazyk. Velkou překážkou v pěstování vzdělanosti a šíření pravdy je rozdílnost jazyků. Při celkové obnově světa, bude třeba hledat univerzální jazyk pro všechny národy. Bude nutno zvolit takový, jemuž by se snadno mohly naučit všechny národy. Tento jazyk bude společný celému světu. Všichni si tak budou lépe rozumět a užívat stejných slov. *„Protože jazyk je jak nástrojem lidské společnosti, tak i pokladnicí vzdělanosti, bylo by na prospěch lidského pokolení, aby byl jediný, a aby jím mluvily všechny národy.“*⁵⁰ Univerzální jazyk má být půvabný s příjemnou výslovností a s jednoznačným významem slov. Musí být lékem proti zmatenosti pojmů. Tímto jazykem budou lidé mluvit rádi a vystihovat jím co nejvhodněji smysl věcí. Z již existujících jazyků se zdá Komenskému nejvhodnějším jazykem latina, ale neznají ji všichni lidé. Proto se musí vymyslet zcela nový jazyk. Věcem musí být dána jména podle jejich podstaty, neboť pokud nejsou slova přesně přidělena věcem, potud nemohou vzbuzovat představy o věcech. Musí to být věcný jazyk, kterému by všichni rozuměli stejně.

⁴⁹ Tamtéž, s. 132.

⁵⁰ Tamtéž, s. 134.

3. KOMENSKÉHO VÝCHOVNÝ UNIVERZALISMUS

Pro Komenského všenápravné období je příznačný univerzalizmus, který dovršuje až ve svém nejvýznamnějším díle *Všeobecná porada o nápravě věcí lidských*. Zmíněné dílo chce napravit společnost ve všech oblastech, které činí člověka člověkem. Komenský zdůrazňuje, že lidstvo utone v nepravdě, pokud nebude napraveno. Emendace musí být provedena ve filosofii, náboženství a politice. Vše se musí dít postupně, „protože ani příroda nedělá skoky, nýbrž kráčí kupředu postupně.“⁵¹ „Podle zákonů věcí musí být reformována metoda učení věcem, aby dobrodiním metody mohly být reformovány knihy, pomocí knih školy, službou škol lidé, konečně prostřednictvím lidí i lidské společnosti, a jejich prostřednictvím samo lidské pokolení.“⁵² Největší důraz je kladen na univerzálnost a vševědnost škol, jelikož je to první místo vzniku zmatku. Protože zde není škola chápána jako instituce, ale jako lidský život, musí se člověk k univerzalitě vzdělávat neustále.

Univerzální výchova nemá jen vychovávat a vzdělávat lidi bez rozdílu, ale jejím obsahem musí být také celek v úplném smyslu. V centru tohoto kosmického celku musí být člověk, který svou povahou směřuje k univerzálnosti. „Univerzalizmus znamená život nikoli v sobě a pro sebe, ale v celku, ve všech a ve všem.“⁵³

Univerzalizmus výchovy byl již částečně obsažen ve *Velké didaktice*, kde Komenský žádal, aby byli vzděláváni a

⁵¹ Tamtéž, s. 191.

⁵² Patočka, J., *Náčrt pedagogického universalismu*, in: *týž, Komeniologické studie III*, cit. vyd., s. 201.

⁵³ Tamtéž, s. 207.

vychovávání všichni lidé. V *Pampaedii* Komenský požadavek univerzalizmu dalekosáhle rozšířil. Lidé mají být vzdělávání a vychovávání po celý život. „Největší rozdíl mezi *Didaktikou* a *Pampaedií* spočívá v tom, že v *Didaktice* není zatím lidský život jako celek zahrnut do výchovné soustavy, jelikož se všichni neškolí stále, není tedy vychovatelství ještě plně univerzální.“⁵⁴

Velká *Didaktika* je zaměřena na vzdělávání dětí a mládeže. Komenský tu rozlišuje čtyři stupně věku: dětství, chlapectví, jinošství a mládí. Každému stupni je přiřazena škola: klín mateřský, obecná škola s vyučováním v rodném jazyce, latinská škola a poslednímu stupni je přiřazena akademie a cesty. V *Pampaedii* požadavek výchovy a vzdělávání vztahuje na celý lidský život: zrození, dětství, chlapectví, jinošství, mladost, mužný věk, stáří a smrt.

Pampaedia, neboli vševýchova, je popsána ve čtvrté části *Obecné porady*. A jak Komenský vševýchovu definuje? „Vševýchova je univerzální vzdělání celého lidského pokolení.“⁵⁵ „Je to umění, rozpěstovat moudrost po myslích, jazycích, srdcích a rukách všech lidí.“⁵⁶ Člověk se musí vzdělávat ve všech lidských věcech a to všestranně proto, aby dokázal rozeznat pravdu, milovat dobro a nejvíce se tak podobal Bohu.

⁵⁴ Tamtéž, s. 191.

⁵⁵ Komenský, J. A., *Vševýchova (Pampaedia)*, cit. vyd., s. 22.

⁵⁶ Tamtéž, s. 26.

I. Zásada Komenského univerzalizmu - omnes, omnia, omnino

Komenského univerzalizmus se řídí zásadou omnes, omnia, omnino. Znamená to, že na této zásadě, jako na hlavním prostředku všenápravy, má být založena i výchova. Náprava má probíhat u všech, ve všem a všemi způsoby.

První člen omnes vyjadřuje hlavní myšlenku Komenského výchovného univerzalizmu. U všech lidských bytostí Komenský shledává stejnou lidskou přirozenost, tudíž nevidí důvod, proč někoho z procesu vzdělávání vyčlenit.

Komenský jako hluboce věřící křesťan konstatuje, že na potřebnosti vzdělávání a výchově všech lidí záleží Bohu, lidem i věcem samým. Již víme, že Bůh stvořil člověka, aby měl na zemi: svůj obraz, panovníka nad nižšími tvory a správce, který by uměl řídit sám sebe. Pokud tomu tak není, tak člověk bloudí a odchýlí se od svého hlavního cíle, a místo Boží slávy ho čeká jen hanba. Lidé musí dojít ke svému cíli, jinak by lidská existence byla k ničemu. Musíme toho dosáhnout pěstováním co největší moudrosti podle Božího vzoru, neboť je to právě moudrost, která nás dělí od zvířat. Rozumem jsme obdařeni všichni, neumíme ho však používat a musíme k tomu být učeni. Komenský tvrdí, že lidé se nepřiklánějí k dobru a pravdě, jen proto, že je neznají. Shledává proto nutnost ukázat lidem jejich hlavní cíl, prostředky a způsoby k němu vedoucí. *„Nelze si představit nic stejně účinného k zamezení výstřelků po celém lidském pokolení, než kdyby všichni lidé začali uvažovat, proč zde jsou a k čemu zároveň každá věc je a podle toho zařizovali své*

jednání.“⁵⁷ Každý druh společnosti tvoří část lidského pokolení, tvoří část celku. A celku se nemůže dařit dobře, když je jeho část zkažena. Stejně tak lidé nevzdělaní mohou nakazit svou nevědomostí ostatní, tudíž je v zájmu lidí, aby byly všechny lidské bytosti vedeny k moudrosti. Bůh mezi nás nepoložil žádného rozdílu. Všichni jsme z jedné látky, z jedné formy a máme společný cíl. Naše pravá moudrost a blaženost spočívá ve správné znalosti a užívání věcí. Jedině moudrý člověk dokáže věci používat ke správným účelům a nikoli je zneužívat. Věci nám slouží jako prostředky k cílům a nedokážou se používat samy.

Takovými prostředky k dosažení moudrosti mají být ony známé tři Boží knihy. Kniha světa a lidské mysli se před námi otevírá každý den. Knihu Písma si má každý opatřit, neboť je velkým zdrojem moudrosti. Nástroje ke čtení božích knih máme všichni po celém světě: smysly, abychom jimi poznávali. Rozum, abychom zkoumali důsledky. Víru, abychom uznávali Boha.

Napadne nás zde otázka, zda-li mají být vzdělávání i lidé, kterým smysly chybí, či jsou nějak jinak opoždění. Komenský na to odpovídá: „Nikdo není úplným špalkem, a opozdilý duchem bývá běžně silnější tělem.“⁵⁸ „Pokud má účast na lidské přirozenosti, potud má mít účast na vzdělání.“⁵⁹

⁵⁷ Tamtéž, s. 29.

⁵⁸ Tamtéž, s. 34.

⁵⁹ Tamtéž, s. 38.

Jelikož jsme především lidmi, tak musíme být vzdělávání ve všem, co patří k naší podstatě. Ve všem tom, co je možno vědět, konat a vykládat řečí. Toho se týká třetí člen, omnia. „*Třemi prostředky vyzbrojil Bůh člověka: důmyslem k vynalézání potřebných věcí, řečí k výpomoci, rukama k provádění všeho toho, co vymyslí.*“⁶⁰ Cokoli člověk koná, se dá zařadit do těchto oborů. Pokud tyto schopnosti nebudou cvičeny, nebudeme správně a svobodně poznávat mnohé věci, tudíž je nebudeme přivádět k jejich skutečné pravdě. Je důležité podle vlastního uvážení volit správné věci. A ten, kdo se neučí svobodně a správně poznávat pravdu, ten pouze věří ostatním. Komenský v této souvislosti zmiňuje Senecův výrok: „*Lidé chtějí raději věřit než usuzovat, sledující po způsobu dobytka hejno těch, kteří jsou v čele, jdou tam, kam se jde, ne tam, kam se má jít.*“⁶¹ Hledání pravdy patří k lidské přirozenosti. Ti, kteří přinucují jiné ke svým názorům, ti podle Komenského znásilňují lidskou přirozenost. Je důležité poznání mnohých věcí, ale nejdůležitější je pro všechny, aby byla lidská mysl prosycena zbožností. Bez Boží vůle se nikdo nikdy člověkem nestane. Především zbožnost je člověku cestou k dosažení jeho posledního cíle, a tedy tím jediným potřebným.

Poslední člen omnino označuje pravdivost. „*Láska k pravdě a dobru je vštípena všem, chybí dosud řád v základních věcech člověka, chybí omnino, na němž vše záleží.*“⁶² Je nutné uvést člověka na cestu řádu, ukázat mu smysl všech věcí a smysl veškerenstva. Omnino znamená „být zušlechtován ne pro vnější zdání, nýbrž pro pravdu s

⁶⁰ Tamtéž, s. 40.

⁶¹ Tamtéž, s. 45.

⁶² Patočka, J., *Náčrt pedagogického universalismu*, cit. vyd., s. 206.

bezpečnou užitečností pro tento i budoucí život."⁶³ Nesmí se učit něčemu kouskovitému, povrchnímu a nucenému. Také je žádoucí, aby byl člověk vzděláván k dobru klidně a vlídně s tím cílem, aby toto započaté plnější vzdělání nebylo zase brzy opuštěno.

Takovéto vzdělávání není bez obtíží. Člověk je nejsložitějším tvorem, složeným z mnoha částí, je podoben nekonečnému jsoucnu. Ačkoli má naše mysl nekonečnou obsáhlost, přece jen se nekonečnosti bojí. Mají se jí předkládat jen základy a hlavní složky. Podrobnosti se buď jeví jako důsledek hlavních složek nebo mohou být zanedbány, pokud uznáváme hlavní věci.

⁶³ Komenský, J. A., Vševýchova (Pampaedia), cit. vyd. , s. 62.

4. AKTUÁLNÍ VÝZNAM KOMENSKÉHO MYŠLENEK O OTEVŘENÉ DUŠI

V poslední části práce se zaměřím na interpretaci Komenského úsilí v díle Jana Patočky. Patočka v Komenském spatřoval velkého filosofa výchovy. Komenského nejen interpretoval, ale zároveň se jím nechal inspirovat ve své vlastní filosofické tvorbě. Jak Patočkovi, tak Komenskému bylo vychovatelství hlavní oblastí zájmu.

Dva Patočkovy články nám přiblíží Patočkovu filosofii výchovy a Komenského vliv na současnou dobu. Oba články odkazují na Patočkovu pedagogiku obratu, tj. myšlenky o tom, „že se člověk musí v člověka teprve obrátit, a to ve světě, který Komenský nazývá školou.“⁶⁴ Na závěr této kapitoly bude pojednáno o rozdílu mezi kosmickou výchovou a výchovu utilitárně pojatou.

I. Komenský a otevřená duše

Patočka v této stati odlišil dvě možná pojetí duše.

1) První duši nazývá uzavřenou. „Uzavřená duše je jakoby do sebe uzavřená, navenek ohraničená pevnina, nepřijímající nic cizího, její autonomie ji sbližuje s absolutnem nebo jí dokonce jím definuje.“⁶⁵ Nic z vnějšího světa nemůže tvořit její hranice, neexistuje pro ni nějaké mimo.⁶⁶ I když ji nemůže nic omezovat, nazývá se uzavřenou, jelikož se setkává pouze sama se sebou. Se vším se musí vypořádat vlastními silami. Je pro ni

⁶⁴ Srov. Patočka, J., *Komenský a dnešní člověk*, in: *týž, Komeniologické studie II*, Praha, Oikoymenh 1998, s. 356.

⁶⁵ Patočka, J., *Komenský a otevřená duše*, in: *týž, Komeniologické studie II*, cit. vyd., s. 337.

⁶⁶ Tamtéž.

důležité ovládat a zmocňovat se něčeho. Takto pojatá duše je podle Patočky běžná naší přítomnosti, ale dříve tomu tak vždy nebylo.

2) V Komenského době byl spíše rozšířenější koncept křesťanské duše, který Patočka považuje za jeden z možných konceptů otevřené duše. Tato duše *„je postavena proti něčemu, čemu nestačí, co ji naprosto přesahuje, dokud se jí to samo neodhalí a neuschopní ji k tomu, co je otevřeno její svobodě, ale je to fakticky nedosažitelné. Je postavena před svého stvořitele, na jehož zjevení je odkázána.“*⁶⁷

Patočka spojuje koncept uzavřené duše s rozvojem novověkého myšlení a s hledáním nějakého pevného základu lidského poznání. Komenského pojetí rozumu takového druhu není, při setkání s věcí nenaráží pouze sám na sebe. *„U Komenského není rozum přirozené světlo, které ve zkoumaných věcech nalézá své principy.“*⁶⁸ Aby mohl rozum poznávat věci, jak jsou a měřit je podle sebe, tak *„se musí člověk otevřít a podrobit celou svou duši něčemu zcela jinému, vyššímu.“*⁶⁹ Základní skutek otevřené duše je: *„neztrácet se ve světě a jeho obsahu, ale věnovat se úmyslně věcem, vydat se ve prospěch lidí i Boha a v tomto odevzdání se najít.“*⁷⁰

⁶⁷ Tamtéž, s. 338.

⁶⁸ Tamtéž, s. 339.

⁶⁹ Tamtéž.

⁷⁰ Tamtéž.

II. Komenský a dnešní člověk

Jan Patočka ve stati *Komenský a dnešní člověk* položil otázku, zda-li Komenského myšlenky mají pro člověka v dnešní době vůbec nějaký význam. Je velký rozdíl mezi vzděláváním za účelem pouhého učení a získávání dovedností pro budoucí povolání, či ve výchově v Komenského pojetí, kdy dochází k rozvoji člověka prostřednictvím naplnění jeho lidství.

Komenského problémem byl člověk sám: „člověk, nikoli jako věc, musí být zachycen ve své lidskosti. Je třeba pochopit tuto lidskost, nikoli jako prostředek a sílu, ale jako něco smysluplného samo o sobě, jako samotné místo všeho smyslu.“⁷¹ Pokud jsme lidmi, neznamená to, že jsme také lidští. Lidskými se musíme stát. „Lidskost není fakt, ale možnost, kterou je potřeba vykonat a uchopit se jí jako poslání.“⁷² Toto poslání musíme vykonat sami a svobodně. Člověk musí být veden k vlastní odpovědnosti a svobodnému životu, kde si je vědom svého poslání, smysluplnosti světa a věcí v něm.⁷³

Patočka tvrdí, že dnešní člověk je bytostí vnitřně neukázněnou a nevychovanou. Tvrdí, že výchova ve smyslu osvojování si dovedností nemůže zajistit u člověka rozvoj lidství. „Výchova k lidskosti není něco jako určitá specifická výchova, která má člověku zjednat jisté vlastnosti, není to úprava a regulace lidských vloh a schopností, která uschopňuje k realizaci jistého ideálu.“⁷⁴

71 Patočka, J., *Komenský a dnešní člověk*, cit. vyd., s. 354.

72 Tamtéž.

73 Srov. Tamtéž, s. 356.

74 Tamtéž, s. 357.

„Takové vědění vyžaduje určitou reformu lidského rozumu a jeho užití. Výchova člověku ukáže všechny jeho podstatné účely lidského života v jednotě, ukáže mu harmonii možných lidských cílů a tedy lidskosti vůbec.“⁷⁵

III. Kosmická výchova versus výchova utilitárně pojatá

Patočka společně s Komenským odmítal utilitární pojetí výchovy, kdy je člověk vychován v odborníka, a jejímž cílem je pouhé osvojení si dovedností.

Opakem utilitární výchovy je výchova kosmická - výchova v člověka. Člověk, který je kosmicky vychováván, je odpovědný za celek světa, uvědomuje si, že jeho posláním není práce pro sebe, ale pro všeobecný řád. V tom smyslu je kosmická, protože má význam pro veškerenstvo a činí z člověka bytost otevřenou.

„Kosmická výchova je pojata jako podstata světového procesu, jejímž cílem je přivést člověka zbloudilého ve světě, žijící mimo pravdu a řád, ve zmatku, nicotě a nepravdě do souladu s všeobecným řádem všech věcí, ukázat mu jeho určení v celku veškerenstva a zařadit jej do něho. Výchova musí na různých stupních z různých hledisek a v různých prohloubení podávat vždy týž kosmický celek a jeho smysl.“⁷⁶

⁷⁵ Tamtéž, s. 358.

⁷⁶ Patočka, J., *Lidskost Komenského*, cit. vyd., s. 488.

ZÁVĚR

Ve své bakalářské práci jsem se zaměřila na Komenského pojetí výchovy zejména v jeho všenápravném díle. Komenský je originální myslitel, který si zaslouží uznání i v dnešní době. Jako první v dějinách sjednotil filosofii s vychovatelskou naukou, která má ovšem teologický základ.

Výchova je a bude aktuálním problémem doby. Osobně souhlasím s Komenského myšlenkou kosmické výchovy i s jeho upozorněním, že naše dovednosti a výše dosaženého vzdělání nejsou garancí toho, že se budeme lidsky chovat.

Člověk na světě neustále ztrácí svůj pravý cíl. Můžeme to vidět na lidech, kteří svůj život zasvětili honbě za penězi a za věcmi, které nenáleží jejich pravé podstatě. Komenský tyto záležitosti nazývá „přídavkovými ozdobami“. Člověk se ztrácí v tomto „labyrintu světa“, zamotává se ve své „samosvojnosti“ a potřebuje laskavého učitele, který ho navede na správnou cestu.

Tyto myšlenky jsou jistě velmi obohacující, avšak v dnešní době velmi obtížně aplikovatelné. Přes Komenského obdivuhodnou snahu napravit společnost se jeho úsilí jeví jako utopie, sen, pohádka. Jak ostatně prohlásil Jan Patočka ve svém článku *Utopie a soustava lidských cílů*: „Komenského svět může být chápán jako pohádka naší doby a našeho světa. Pohádky, chápeme-li je jako reprodukce reality, nejsou sice použitelné, obsahují však něco, co je nenahraditelné, chceme-li pochopit člověka, jeho cíle, to, v co doufá a oč usiluje, a také kritizovat to, jak tyto cíle uskutečňuje.“⁷⁷

⁷⁷Patočka, J., *Utopie a soustava lidských cílů*, in: *týž, Komeniologické studie II*, cit. vyd., s. 280.

BIBLIOGRAFIE

Primární literatura:

Komenský, J. A., *Vševýchova (Pampaedia)*, Praha, Státní nakladatelství 1948.

Komenský, J. A., *Cesta světla*, Praha, Mladá fronta 1992.

Komenský, J. A. , *Vybrané spisy J. A. Komenského V*, Praha, SNP 1968.

Komenský, J. A., *Didaktika česká*, in: *Veškeré spisy Jana Amose Komenského IV*, Brno, Ústřední spolek jednot učitelských 1913.

Sekundární literatura:

Patočka, J., *Komeniologické studie I*, Praha, Oikoymenh 1997.

Patočka, J., *Komeniologické studie II*, Praha, Oikoymenh 1998.

Patočka, J., *Komeniologické studie III*, Praha, Oikoymenh 2003.

Palouš, R., Soudilová, V., *Comenius redivivus*, *Studia paedagogica* 6, PFUK, Praha 1991.

Palouš, R., *Komenského Boží svět*, Praha, SPN 1992.

Kumpera, J., *Jan Amos Komenský - Poutník na rozhraní věků*, Ostrava, Nakladatelství Svoboda 1992.

Čapková, D., *Myslitelsko vychovatelský odkaz JAK*, Praha, Academia 1987.